

KÜRDİSTÂN TERİMİ VE 16. VE 17. YÜZYILDA KÜRT SANCAKLARININ İDARÎ YAPISI

Abdullah Demir

Araştırmacı-Yazar- Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları ve Uygulamaları
Merkezi/Türkiye

Özet:

Tarihsel açıdan “Kürdistân” ya da “Ardü’l-Ekrad” terimleri orta çağ kaynaklarında Kürtlerin sakin olduğu coğrafi bir toprak parçası olarak yer almaktadır. Bu kavramlar Selçuklu, İlhanlılar, Moğollar, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı dönemlerinde dahi kullanıla gelmiştir. Çaldıran seferini müteakip 1515 yılında Diyarbekir Safevilerden alındıktan sonra Diyarbekir “Kürdistân Eyaleti’ne” merkezlik yapmıştır. Bu merkeze Cema’at-ı Kurdan Ümera-i Kürdistân başlığı altında birçok sancaklar bağlanmıştır. Osmanlı sancaklarına verilmeyen bazı özerklikler Kürt sancaklarına tanınmış “Eyalet”, “Hükümet” yurtluk ve ocaklık statüsüyle birçok imtiyazlar sağlanmıştır. Sancak beyleri “Emirü’l-Ümera” “Hâkim” unvanıyla taltif edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Kürt, Kürdistân, Eyalet, Hükümet, yurtluk ve ocaklık.*

Giriş:

Kürtlerin üzerinde yaşadığı coğrafyaya Ermeniler, Kordudh, Araplar Kirdâ ve Bakarda (Kardai) adını kullanmışlardır. Yakût’un İbnü’l-Esîr’e dayanarak verdiği bilgiye göre “Bakarda” Nahiyesi el-Cezîre’nin bir parçası olup 200 köyü kapsamaktadır. (Bois & Minorsky, 2004-42) Ortaçağ’dan itibaren Kürtlerin üzerinde yaşadığı coğrafya için “Kürdistân” terimi kullanıla gelmiştir. Söz konusu bu coğrafi ve idarî terimin kökenleri ve sınırları kesin olmamakla birlikte mezkûr ıstılahın bugün İran, Irak, Suriye ve Türkiye topraklarını oluşturan coğrafi alana tekabül ettiğini ifade edebilmek mümkündür. Biz de bu çalışmamızda Kürdistân ifadesinin tarihi serencamı ve 16 ve 17. yüzyıldaki Kürt sancaklarının idarî yapısı hakkında bazı bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Kürdistân coğrafi konumundan dolayı birçok kadîm medeniyete beşiklik etmiş ve bundan dolayı bu topluluklara ait müteaddit izler bırakmıştır. Yunanlıların Mezopotamya olarak isimlendirdikleri toprakların parçası olan ve Osmanlılar döneminde müstakil bir eyalet şeklinde tanzim edilen Kürdistân Eyaleti’ne bir dönem Diyarbekir merkezlik yapmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu bölge konumundan dolayı değişik toplulukların mücadelelerine sahne olmuş ve birçok uygarlığın da hâkimiyeti altına girmiştir. Kürdistân tabiri çok eski köklere

sahip olmakla birlikte Osmanlılar döneminde bir eyalet ismi olarak kullanılmamıştır.

1. Kürdistan Terimi

Kürdistan, nüfusunun çoğunu Kürtlerin oluşturduğu ve Kürtlerin yaşadığı coğrafi toprak parçası olarak ifade edilmektedir (Sami, 1314) Kürdistan'ın merkezi zaman ve dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. İbn Havkal (331-367/943-977) yazmış olduğu “*Sûretü'l-Arz*” (el-Mesâlik ve'l-Memâlik) adlı eserinde Kürtlerin meskûn oldukları yerleri, yaylak ve kışlaklarını ayrıntılı bir şekilde aktararak bu bölgelerin haritalarını çizerek Kürtlerin iskân ettikleri şehir ve kasabaları kaydetmiştir (Şeşen, İbn Havkal Hayatı ve Eserleri, 1999). Müellif Kürdistan'ın sınırlarının doğuda Horasan ve Fars çölleri, kuzeyde Deylem Dağları, güneyde Hûzistân, Irak-ı Acem Azerbaycan, batıda Irak-ı Arap ve Hulvân ile çevrildiğini söylemektedir (Havkal, 1998).

Selçuklular döneminde yaşayan büyük alimlerden biri olan Kaşgarlı Mahmud, 466'da (1073) kaleme aldığı *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserine ilave ettiği haritada “Ardü'l-Ekrah” tabirini kullanmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud 1073, s.27). Bu cümleden Kürdistan teriminin idarî birim olarak kullanılmasından önce Kürtlerin yaşadığı alanları göstermek için istimal edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir idarî birim olarak Kürdistan teriminin Büyük Selçuklular ile birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim Selçuklular döneminde birçok kale, şehir ve kasabanın bağlı olduğu idarî bir birim olan Kürdistan vilayetinin başında Emirü'l-Ümera bulunmaktaydı. Minorsky, başkenti Bahar olan Kürdistan eyaletini kuran kişinin Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer (1118-1157) olduğunu iddia etmektedir (Bois & Minorsky, 2004-42). Bu bilgiler ışığında Kürdistan teriminin ilk kez Selçuklular tarafından idari bir birim olarak kullanıldığı iddia edilmektedir (Ülke, 2013).

Merkezi Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bahar Kalesi olan Kürdistan eyaleti, doğuda Hemedan, Dinever, ve Kirmanşah vilayetlerini, batıda ise Şehrizar ve Sincar vilayetlerini kapsamaktadır (Nikitin, 2013). Nitekim Selçuklular zamanında Irak-ı Arap, Hûzistân, Irak-ı Acem, Azerbaycan Diyarbekir mezkûr idarî birime dâhil idi. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra 1160-1161 yılları arasında söz konusu vilayetin gelirlerinin yaklaşık 2.000.000 dinar olduğunu kaydedilmektedir (Hakan, 2011).

XIII yüzyıl yazarlarından biri olan İbn Bîbî de “*El-Evâmirü'l-A'laiyye fi Umuri'l-A'laiyye*” adlı eserinde Kürdistan kelimesini coğrafi olarak kullanmıştır (Yinanç, 2014). Fakat Kürdistan'ın hangi vilayetlerden müteşekkil olduğuna dair herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. 25 Rebîülâhîr 13 Ağustos 1281 (hicri 680) tarihinde tamamlamış olduğu bu eserde şu bilgileri aktarmıştır:

از بجانب چون جلال الدین شکسته شد از لشکر بدرآمد تنها در میان کردستان بدیهی رسید بطمع اسب

Celâlettin Harezmsâh Moğollarla olan savaşında ordusu bozguna uğrayınca, ordusundan ayrılarak Kürdistân bölgesinde bulunan bir Kürt köyüne gider ve orada meskûn olan köylüler tarafından öldürülür. Bunun üzerine Celâlettin Harezmsâh'ın Kürtler tarafından öldürüldüğü duyumunu alan Alaeddin Keykubad, komutanlarından Melik Gazi'ye haber göndererek köyde yaşayan bütün halkın kılıçtan geçirilmesini ve köyü de ateşe vermesini emreder (İbn-i Bibi, 1952). Benzer şekilde Reşîdüddin Fazlullâh da Kürtlerin meskûn olduğu coğrafi bölge için Kürdistân tabirini kullanmıştır (Şeşen, 1999). “20 Safer 685'te (17 Nisan 1286) İlhanlı Argun Han, Mazuk Kuşçu, Nurin Aka, Celayirlilerinden İşak Tukli'nin kardeşi Gazan'nın on altı bin atlı asker ile Kürdistân sınırları dâhilinde bulunan Hakkari bölgesine gitmelerini ve Kürdistân dağlarında fitne çıkaran, yol kesen ve eşkıyalık yapan Kürtleri öldürmeleri hakkında ferman çıkartır (Fazlullah, 2013).

704-717 (1304-1318) yıllarını anlatan Kâşânî “Tarih-i Olcaytu” adlı eserinin birçok yerinde Kürt ve Kürdistân terimini kullanmaktadır. (Olcaytu, 1391). Öte yandan Süleyman Şah Ebuhan zamanında Kürdistân'ın merkezinin Bahar Kalesi olarak belirtildiği ve on altı vilayetin bu merkezden yöneltildiğini söylemektedir. Kâşânî ile aynı yüzyılda yaşamış olan Hamdullah el-Müstevfî, Kürdistân'ı on altı vilayetten müteşekkil bir merkezi yerleşim yeri olarak tarif etmektedir. Söz konusu idarî birimin sınırlarını da Irak-ı Arap, Huzistan, Irak-ı Acem, Azerbaycan sınırı ile güneyde Diyarbekir'e kadar teşmil etmektedir. Bunun yanı sıra Kürtlerin vatan ittihaz ettiği Kürdistân'ın Dicle ve Fırat havzasını da içine alacak şekilde büyük bir coğrafyayı ihtiva ettiğini ifade etmektedir (Mustevfî, 1915).

Şerefeddin Ali Yezdî de Kürdistân'ı XV asrın başında yazmış olduğu Zafernâme adlı eserinde coğrafi isim olarak istimal etmiştir (Yezdi, 1999). Emir Timur, Hoy ve Selmas tarafına gelerek burayı hâkimiyetine aldıktan sonra Kürdistân vilayetlerine bağlı bu yerleri Melik İzzeddin'e vermiştir. Timur Doğu Anadolu'ya ulaştığında *Kürdistân Vilayetinin* bütün hâkimleri bağlılıklarını arz etmek için onun huzuruna çıkmışlardır. Bu sırada kendisine değerli hediyeler takdim eden Bitlis Emiri Hacı Şeref'i “*Bütün Kürdistân vilayetinde bunun gibi doğru sözlü, ahlak sahibi bir adam yoktur*” diyerek övmüştür (Nizameddin, 1987). Yukarıda verilen metinden de anlaşılacağı üzere Hoy, Selmas Hakkari ve Bitlis vilayetlerine doğru uzanan kara parçasının Kürdistân olarak adlandırıldığı ve söz konusu bölgeye coğrafi olarak Kürdistân kıtası denildiği açıkça belirtilmiştir.

Akkoyunlu dönemi yazarlarından biri olan Ebu Bekr-i Tihranî de 875'te (1470-71) kaleme aldığı *Kitab-ı Diyârbekriyye* adlı eserinin birçok yerinde Kürdistân terimini kullanmış ve bu isimle Kürtlerin iskân ettikleri sahaya işaret etmiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Kürt Emirlerinin yaşadığı sancakları istila ettiğini Kürdistân bölgesinin tamamını hâkimiyetine aldığını yazmaktadır (Lugal & Sümer, 1993). Ebu Bekr-i Tihranî'nin *حسن علی را از خبر ویران شدن سلطان مجال اقامت*

(نماند هر چه توانست بر داشت و بجهال كردستان و همدان روی آورد)
yıkılış haberi üzerine, orada kalma imkânı kalmadı. Alabildiğini alıp Kürdistan ve Hemedan dağlarına yöneldi” (Tihrani, 2001) şeklindeki kaydı Kürdistan’ın coğrafi konumu hakkında ipuçları vermektedir. Çemişgezek Akkoyunlular döneminde Kürdistan’ın merkezi olarak kullanılmıştır. Çemişgezek Hâkimlerinin de 32 kale ve 15 nahiyeye hükmettikleri beyan edilmektedir (Çelebi, 1732).

1850-1904 yılları arasında yaşayan Osmanlı’nın son dönem âlimlerinden biri olan Şemseddin Sâmî, Kürdistan’ı şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kürdistan Batı Asya’dan başlayıp büyük bir kısmı Osmanlı bölgesinde yer almaktadır. Diğer bir kısmı da İran sınırları dâhilindedir. Haliyle Kürdistan büyük bir memleket olup ekseriyet ahalisi Kürt kavminden oluşmaktadır. Bu topraklar üzerinde Kürtler yaşadığı için Kürdistan ismiyle adlandırılmıştır. Kürtler dağlık ve diğer kavimlerle karışık yaşadıklarından, Kürdistan’ın sınırını tamamiyle tayin etmek çok zordur. Ancak yaklaşık olarak diye biliriz ki: “Kürdistan Urûmiye ve Van göllerinin savâhilinden Kerha, Diyale nehirlerinin çıkış noktasına ve Dicle’nin mecrasına dek uzanmakta olup Güneybatıya doğru sınırı Dicle’nin mecrasını takibiyle Fıratı oluşturan Karasu mecrasına ve oradan Kuzeye doğru Aras havzasını Fırat ve Dicle havzasından ayıran taksim-i miyah hattına kadar vasil olur. Bu itibarla Memalik-i Osmaniye’de Musul vilayetinin kısm-ı a’zamı yani Dicle’nin solunda bulunan yerleri Van ve Bitlis vilayetleriyle Diyarbekir ve Ma’mûretü’l-Aziz vilayetlerinin birer parçası ve Dersim sancağı Kürdistan’dan sayıldığı gibi İran’da dahi Kürdistan nâmıyla ma’rûf olan eyaletle Azerbaycan eyaletinin nısfı yani cenûb-ı garbî kısmı Kürdistan’dır. Bu vechle Kürdistan şimal-i şarkî cihetinden Azerbaycan, şerkan Irak-ı acemî, cenûben Luristan ve Irak-ı Arabî garb cenûbî cihetinden Cezire, garb-ı şimâlî tarafından dahi Anadolu ile mahduddur” (Sâmî, 1890)

Yukarıda bazı kaynaklara dayanarak açıkladığımız “Kürdistan” terimi siyasal ve coğrafi sınırları çizilmiş ve bu sınırlar içerisinde tamamen homojen olmasa da en azında çoğunluğu aynı etnik kökenden gelen bir halkın yaşadığı bağımsız bir devletin adı değildir. (Nikitin, 2013) Kürtler uzun süre Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubi ve Artuklu’lar egemenliği altında her ne kadar yaşamışlar ise de kendilerine özgü birçok emirlikler halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Revadiye, Şeddadi, Mervani ve Hezbani emirlikleri adı altında beylik ve hanedanlık şeklinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Değişik isimlerle tarihe geçmişler ve bazı beyler adına para da bastırmışlardır. Kürtlerin meskûn oldukları coğrafyaya Ortaçağ kaynakları “Erdü’l-Ekrad” ve “Kürdistan” terimleri kullanmışlardır. Her ne kadar Kürdistan ismi coğrafi bir terim olarak ilk kez XII. Yüzyılda Selçuklular döneminde idari bir birim olarak ortaya çıkmış ise de bazı tarihçi ve yazarlara göre “Kürdistan” teriminin bu dönemden çok daha önce fiili olarak var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Özellikle 15-16 yüzyıllardan itibaren “Kürdistan” terimi Safeviler tarafından kullanıldığı gibi Osmanlı döneminde de sıkça kılınla gelmiştir. Selçuklu

döneminde Bahar şehri Kürdistân merkezi olarak seçilmiştir. Safevî döneminde Başbüyük şehri merkez haline dönüştürülmüştür. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Melkişi Beyleri Hâkimiyetinde bulunan Çemişgezek bir dönem “Kürdistân’a” merkezlik yapmıştır. Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran seferinden sonra 1515 yılından itibaren Diyarbakır merkez haline getirilerek birçok ekracl sancakları bu merkeze bağlanmıştır. Bir süreliğine Cezire “Kürdistân Eyalet” merkezi haline getirilmiştir. 1271/1854 yılında ait Devlet Salnâmesinde “Eyalet-i Kürdistân” veya “Livâ-i Kürdistân” başlığı altında Diyarbakır merkezi dahil olmak üzere 26 sancak ve nahiye bu merkeze bağlanmıştır. (Devlet *Salnâmesi*, 1271. s.69) Sonuç itibarıyla Kürdistân teriminin hangi tarihten itibaren kullanıla geldiğini izah ettikten sonra bölgenin Safevî ve Osmanlı hâkimiyetine nasıl geçtiğine dair kısaca izah etmeye çalışacağız.

2. Kürdistân’da Osmanlı Hâkimiyeti

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi Osmanlı Devleti’ne ilhak etmeden önce siyasi ve idari olarak Safevî Devleti’ne bağlıydı. Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail Safevî, 1508’de Akkoyunluları yendikten ve Azerbaycan, Tebriz ve Irak’ı istila ettikten sonra Kürdistân bölgesini de Hâkimiyetine almaya başladı. İlk önce Musul, Mardin ve Diyarbakır’ı işgal etti. Hâkimiyeti altına aldığı yerlere valiler tayin etti. Diyarbakır’a İstaçlı oğlu Muhammed Han’ı vali olarak gönderdi. Aynı yıl içerisinde Kayseri sınırından geçerek Elbistan’ı ve Maraş’ı zapt etti (Bulduk Abdülğani, 1916). Kürdistân bölgesinde büyük nüfuza sahip Selahaddin-i Eyyubî sülalesinden Hısn-ı Keyf Emiri Melik Halil’i, Bohtan emirlerinden Cizre Emiri Ali’yi ve bunun gibi birçok Kürt beyini yakalayıp hapsetmesi büyük infiale sebep oldu (Tansel Selahattin, 1969). Neticede Şah İsmail’in Kürt Emirlerine uyguladığı bu şiddet ve sindirme siyaseti bölge halkını kendinden uzaklaştırmış kin ve nefretini kazanmıştır. Bundan dolayı Safevî Devleti’ne bağlı bulunan bölge Emirleri teker teker Şah İsmail’i terk ederek Osmanlı Devleti’ne iltihak etmeye başlamıştır.

Bu politika Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail’e muhalif ve düşman olan bölge emirlerini kendi safına çekmesini kolaylaştırdı. Şah İsmail’in Kürtlere karşı hasma ne tutumu Kürtleri, Yavuz Sultan Selim’le ittifaka sevk etmiştir. Yavuz Sultan Selim ise bölge beylerine karşı askeri bir harekâta girişmek yerine diplomasi yolunu tercih etmiş ve Kürt emirlerini istimâlet yoluyla kendisine çekmiştir. Böylelikle Şah’ın bölgedeki nüfuz ve satvetine son verilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlılar açısından stratejik önemi arttığından Yavuz Sultan Selim Tebriz’de biatleri kabul ettikten sonra İdris-i Bitlisî’yi bölgeye gönderdi. Böylece, “*Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri bu muzafferiyet-i azime üzerine Tebriz’e gelip cüz-i tevakkuftan sonra Amasya şütebasına avdet eyleyeceği sırada Ümara’yı Ekrad’ı Devlet-i Aliye tarafına celb ve te’lifi için İdris-i Bitlisî’yi memuren Kürdistân’a irsal buyurdu.*” (YEE.26/67)

Yavuz Sultan Selim Çaldıran'da Safevî ordusunu etkisiz hale getirdikten sonra 6 Eylül 1514'de Tebriz'e girdi ve akabinde kışlamak üzere Amasya'ya dönmüştü. Bu sırada beraberinde bulunan İdris-i Bitlisî'yi Kürt beyleriyle temasa geçmek üzere görevlendirdi. İdris-i Bitlisî, Urmiye Gölü'nden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölge halkını Safevîlere karşı teşkilatlandırarak Kürtlerin Osmanlı yönetimi altına girmeleri için büyük bir gayret sarf etti. İdris-i Bitlisî'nin Kürdistan bölgesinde yürüttüğü faaliyetler kısa bir zaman içerisinde Osmanlılar lehine olumlu sonuçlar verdi. Nitekim Selimnâme'de **"Fütühât-ı memalik-i Kürdistan bi-tefasiliha be-ihimâm-i kâtibi'l-huruf Mevlâna İdris"** başlığı altında şu ayrıntılara yer verilmiştir (TSMA, Selimnâme, 1514).

(این بنده ای دیکو باره حسب حکم اطلاع جهت جمعیت لہا سپاہ مالک کردستان عودت نمود و از اینچنان عبور نموده ابتدا از حاکم کوردستان چمشکزک، و امراء مردیسی خصوصاً جمشید بیک حاکم پالو، و امراء چپاخچور نہادہ، مردم وثیق باخبار حاکم بدلیس، و حصنکیف، و خیر ان، و جزیرہ، و صاصون، روانہ شد...)۔

"Bu du'acınız bendeniz (İdris-i Bitlisi) Kürdistan Emirlerinin ita'at ve inkiyadlarını sağlamak üzere Kürdistan bölgesine döndüm. Ve Erzincan üzerinden başlangıçta Kürdistan hâkimi olan Çemişgezek beyleriyle ve özellikle Merdisi emirlerinden ve Palu Hâkimi olan Cemşid Bey ve Çapakçur Emirleriyle görüşerek ita'at ve bağlılıklarını sağladım. Güvenilir sağlam birisini de Bitlis, Hısn-ı Keyf, Hizan, Cezire ve Sason hâkimlerine göndererek Diyarbekir fethine katılmak üzere haber gönderdim" (TSMA, Selimnâme, 1514).

Ayrıca Urmiye, Uşni'ye Amid-i Mahrûsâdan Malatya ve Şiraz hudutlarına kadar olan bütün Kürdistan emirleriyle görüştüğünü ve Osmanlı Devletine katılma hususunda gayret sarf ettiklerini ifade etmiştir (TSMA-E-5858, 2016).

Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Amasya bölgesinde olan Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektupta: Kürdistan Beyleri, Mevlana Hakimuddin İdris-i Bitlisi'yi ve Şeref Han'ın veziri Muhammed Ağa'yı -Şeyh Emir'in kardeşi- vekil tayin ederek bi'at ve bağlılıklarını bildirdiğini yazmaktadır. Ayrıca padişah için Safevî kuvvetleriyle savaştıkları birçok bölük adamlarını kılıçtan geçirip memleketlerini garet ettiklerini ifade etmektedirler. Şayet Hamid ilini yani Diyarbekir'i fethetmez isek yüz bin nefer Hamid merkezinde Safeviler tarafından kılıçtan geçirilecektir. Çiyan Sultan dahi kaç bin adamıyla Aladağ'a gelerek Kürdistan beylerine ümid ve istimalet verip kendi tarafına çekmektedir. Ayrıca Başî Büyük Beyi Muhammed'i -Kürdistan Bey'inin oğlu- elçi olarak göndererek Kürt Beylerine bazı sözler vererek kendi tarafına da'vet etmektedir. Muhammed, Osmanlı Devleti'nden korkmadıklarını Osmanlı ordusu şayet bize herhangi bir saldırıda bulunursa Azerbaycan'a gideriz oraya da gelirse Irak'a geçeriz Irak'a gelirse Horasan'a hareket ederiz diye ifade etmektedir. Başbüyük Beyi Kürdistan Emiri Muhammed sözüne devamla: "Sizlere vâcib olan budur ki her iki Müslüman padişahın arasını bulmak Erzurum sınırları dahilinde bulunan Çoban Köprüsü'nü sınır kabul edip antlaşmayı sağlamaktır. Şayet bu barış sağlanmış olursa her iki

taraf Müslümanları müreffeh bir hayat sürerek aralarında var olan mukâtele de ortadan kalmış olur şeklinde ifade etmiştir (TSMA-E-5858, 2016). İdris-i Bitilî Kürt Emirlerini istimalet yoluyla yani savaşmadan gönül rızasıyla bağlılıklarını sağladıktan sonra Diyarbakır'ı Safevilerden geri almak üzere Kürt Emirleriyle birlikte harekete geçmiştir.

3. 16 ve 17. Yüzyılda Kürt Sancakların İdari Yapısı

İdris-i Bitilî'nin çabaları ile Bıyıklı Mehmed Paşa ile Kürt beylerinin kuvvetleri birleşerek Diyarbakır'ı muhasara altına aldılar. Bu saldırı ve muharebe karşısında dayanamayan Kara Han Diyarbakır üzerindeki muhasarayı kaldırarak Mardin'e firar etti. Böylelikle Diyarbakır 22 Kasım 1515'te alınarak Osmanlı Devleti'nin topraklarına dâhil edildi. Aynı zamanda Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbakır eyaleti beylerbeyliğine getirildi. Diyarbakırlı olan Ahmet Bey de Diyarbakır'a Vali olarak tayin edildi (Yıldız, 1994). Bilahare Diyarbakır vilâyeti 1517'de eyalet merkezi haline dönüştürülerek birçok Kürt liva ve sancakları bu eyalete bağlanmış oldu (Yılmazçelik, 2000).

Bölgede Safevî hâkimiyetinin sona ermesiyle yeniden bir idari düzenlemeye gidildi. İlk idari taksimatı yapan İdris-i Bitilî'dir (YEE, 36/76). Bölge beylerine itaat ve hizmetlerine veya ihtisaslarına göre daha önce mutasarrıf oldukları vilayet ve sancakların beratları verildi (Sadettin, 1520). Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği fermanla şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Diyarbakır Beylerbeyisi Muhammed dâme ikbâluhûya nişân-ı şerifimle mu'anven beyaz ahkâm-ı şerife irsal olundu. Gerekdir ki, ol cânibde her beğе tevcih olunan vilâyetin ahvâli ne veçhile tevcih olunub ve ol beğlerin elkâbı ve mekâdiri ne üslub ile olmak münasib ise beratları inşa olunub yazıp veresiz. Mufassal olarak yazılan berevâtın suretleri ve tımarının miktarlarını dahi bir sureti defter edüb südde-i saadetime dahi irsal edesiz.” (Sadettin, 1520)

Kürt Emirlerine tevcih edilen sancakların kahir ekseriyeti yurtluk ve ocaklık veya hükümet tarzında özerk bir şekilde idare edilmekteydi. Osmanlı kanunnamelerinde yer aldığı gibi herhangi bir bey öldüğünde, oğlu veyahut en yakın akrabası liva ve sancak beyliğine tayin edilirdi. Çünkü Kürt beyleri Osmanlı Devleti'ne iltihak etmeden önce yapılan antlaşma gereği daha önce mutasarrıf oldukları sancaklara bir müdahalenin yapılamayacağına dair Yavuz Sultan Selim'den ahidnâme almış ve ona göre de tevcih beratları yazılmıştır.

Yavuz Sultan Selim Kürt emirlerine verdiği ahidnâmenin bazı maddeleri şu minvaldedir:

“Birincisi: Kürdistân bölgesine Safeviler veyahut başkaları tarafından herhangi bir saldırı ve müdahale edildiği takdirde Osmanlı Devleti Kürt Emirlerine destek verecektir. İkincisi: Kürt Emirlerinin tasarruflarında bulunan sancaklar merkezi hükümetce herhangi bir müdahalede bulunmayıp daha önce mutasarrıf oldukları liva ve sancakları aynen kendilerine tevcih edilecektir.

Üçüncüsü: Kürdistân Liva ve sancaklarına ait gelir kaynakların tamamı sancağı yönetenlere ait olup müdahalede bulunulmayacaktır (Kanunnâme-i Osmani, 1526).

Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn savaşından döndükten sonra Kürt beylerinin savaşta göstermiş oldukları kahramanlık ihlâs ve samimiyetlerine karşılık, sancak beylerinin statülerini belirleyip yasal hak ve hürriyetlerini düzenlemek maksadıyla bir ferman irad eder. Kürt Emirleri Osmanlı Devletine iltihak etmeden önce Yavuz Sultan Selim ile yapılan ilk antlaşmanın bir benzeri, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kapsamı daha da genişletilerek Kürt emirlerinin talep ve isteklerini karşılayacak şekilde 1538 yılında bir ahidnâme ile düzenlenir. Kürt beylerinin vaki müracaat ve şikâyetleri üzerine kendilerine güvence vererek “bundan böyle her ne sebeple olursa olsun Eyalet Beylerbeyi Kürt sancaklarına ve beylerine müdahale etmeme hususunda güvence vermiştir (bkz. “Ek Belge: 1).

Söz konusu ahitnamenin bazı maddeleri şöyledir:

“1- Kürdistân beylerinin eskiden beri ellerinde ve tasarruflarında olan, asırlardan beri hâkim oldukları Eyalet, kale ve sancakları kendilerine temlik suretiyle tevcih edilmiştir. Sancak beylerinin her birine temliknameleri yazılarak beratları verilmiştir.

2- Mahallî beylere beratla ihsan edilen Liva, kale, köy ve mezralar bütün gelir kaynaklarıyla ve mahsulleriyle birlikte kendisine ve oğlu oğluna neslen ba’de-neslin temlik ve ihsan edilmiştir. Sancak beylerinin eline de mülknâmeleri verilmiştir.

3-“Sizlere emrediyorum ki; bundan sonra “Kürdistân” eyaletinde mahallî beylere vermiş olduğum sancakların tamamı kendi mülkleri olup bundan böyle malikâne olarak tasarruf edeceklerdir” (TSMA, E. 11696).Bkz, Belge-1

Belgede Kanuni Sultan Süleyman’ın Kürdistân eyaletinde mukim mahallî beylere birer temlikname verdiği sarîh bir şekilde görülmektedir. Temliknâmelerde yerel beylerin eyalet, liva ve sancakları nasıl idare edecekleri, devlete karşı olan sorumlulukları, emri altında bulunan halka nasıl davranacakları, herhangi bir savaş durumunda devlete destek vermek üzere savaşa katılmaları ve sair hususlar yer almaktadır. Bu temliknâmeler Kürt beylerine devlet tarafından verilen tek taraflı sözleşme ve ahidnâmelerdir. Yerel beylere verilen temliknamede sancaklarını nasıl idare edeceklerini detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Palu Hâkimi Cemşid Bey’e 15 Ca 942/11 Kasım 1535 tarihinde verilen temliknâmede şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Cenâb-ı emâret-me’âb eyâlet-nisâb devlet intisâb se’âdet iktisâb meliki’l-hisâl meliki’l-fe’âl el-muhfûfu bi-sunufi letâyifi avâtifi’l-meliki’l-müte’âl Hâkim-i Palu Cemşid Bey dâmet me’âliyenin hakkında dahi mezîd-i inâyetim zuhûra getürüb vech-i mansûr üzere cümle kal’aları ve şehirleri ve köyleri ve mezra’a ile kaffe-i mahsûlat-ı âbidesiyle kendüye oğul oğlu neslen ba’de neslin temlik ve ihsân eyleyüp eline bu mülk-nâme-i behcet-âyât ve meserret-gâyâtı verdim. Ve buyurdum ki; min ba’d eyâlet-i mezbûre hudûd-ı mu’ayyene ve sinûr-ı mübeyyenesiyle kendünün mülkü olup mâlikâne mutasarrif ola. madâm ki dîn-i İslâm üzere olup sütte-i sa’âdet-bahş-ı Osmaniyemden yüz döndürmeyip atebe-i ulyâmıza ihtisâs ve intisâb edüb ve devlet-i kâhiremize mütâba’at ve inkiyad ile benüm evlâd-ı emcâd saltanat-şî’âr ve ahlâf ve a’kâb-ı kamkâr ve hilafet dışarımdan ve vüzerâdan ve beylerbeyilerden ve ümerâdan ve mutasarrifin-i emvâl ve

mübâşirîn-i a'mâlden mahassalen hiç ferd ve efrâdı aferîdden ka'inen men kân bi vechin mine'l-vücûh ve sebebin mine'l-esbâb ve nev'in mine'l-envâ' mani' ve dâfi' ve rafî' ve münâzî' olmaya ve dahl ü ta'arruz etmeye ve ta'b ve zahmet verip üşendirmeye ve emr-i celîlü'l-kadrimi ri'âyet idüb tahrîf ve tebdîl ve tahvîl eylemeye Oğul oğlu neslen ba'de neslin mülkiyet üzere mutasarrîf ola bi-iradetillâhi te'âlâ kendisi intikâl ederse eyâleti nakz olunmayup cümle hududuyla mülknâme-i hümayunum mûcibince bi tamâmiha oğlu bir olursa oğluna ve eğer müte'addid olursa kendileri ihtiyar ettikleri üzere eger vâki' olan kal'alar ve yerleri aralarında tevzî' olunmağladır ve eğer âhar tarîkledir bi'l-cümle rızaları ne vechle olur ise ve Kürdîstân beyleri ne tarîkle vech ve münâsib görürler ise ona göre verile onlar dahi mülkiyyet tarîkiyle ila ebedi'd-devrân mutasarrîf ola ve eğer şöyleki aslâ ve kat'â kimsesi kalmayub Kudret-i rabbânî ile ocakları hali kalacak olur ise dahi ol vakit eyâleti haricinden olanlara ve ecnebîlere verilmeyüp cümle Kürdîstân beyleri ile müşâvere ve ittifâk olunup onlar ma'rîfeti ile gerü ol diyârın beylerinden ve beyzâdelerinden her kime verilmek münâsib ve layık görürler ise ol kimesneye tevcih olunup verile bu mu'ahede-i hümayûnun te'kîdi ve emr-i celîlü'l-kadrimin takrîr ve temhîri için yemin dahi ederim... (VGM.d, 3013-44).

Palu Hâkimi Cemşid'e verilen "Temliknâmede" Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın Kürt Emirlerine verdiği "Ahidnâmede" şu söze yer verilmiştir: *Kürt beylerinden herhangi bi-Emrillahi Te'âlâ kendisi intikâl eder ise eyâleti nakz olmayûb cümle hududuyla mülknâme-i hümayun mucibince bi-tamamiha oğluna neslen ba'de neslin ve batnen ba'de batn ve fer'an ba'de asl mülkiyyet üzere kema-kân Sancaklarına mutasarrîf olurlar. Şayet oğlu bir olur ise oğluna ve eğer müte'addid olursa kendileri ihtiyar eyledikleri üzere kaleleri ve şehirleri aralarında tevzî' olunmağladır" (TSMA, E. 11696, 1538).*

Süveydi Zaza beylerinden Sultan Ahmed mülkü mevrusu olan Genc emirliğine İdris-i Bitlisi ve Diyarbekir Beylerbeyi Muhammed tarafından 1515 yılında beratı yazılarak tevcihi yapılmıştır. Sultan Ahmed yaklaşık 46 yıl bir süreyle Genc ve çevresinde hâkimiyetini sürdürmüştür. Sultan Ahmed ecel-i mev'uduyla 27 Mart 1561 tarihinde vefat edince daha önce hâkimiyeti altında olan Genc, Hançuk, Yahkik Akçekale, Zak ve Meneşkurd nahiyeleri kendisinden sonra bıraktığı üç çocuğu arasında paylaşıldı. Sultan Ahmed'in oğlu Emir Murad'a Genc sancağı, Meneşkurd ve Zak nahiyeleri verilirken diğer oğlu Muhammed'e Hançuk, Ağcakale, Piçar ve Yahkik bölgeleri kırk bin akçe ze'âmet ile iki yüz bin akçe gelire sahip olan Hançuk Kalesi, sancak tarikiyle tevcih edilerek beratı yazıldı. Ayrıca oğlu Ali'ye babası ülkesinden Poği, Pikuk ve Bardik köyleri ile Şulasa, Dirgül ve Kuçil adlı mezra ve köyler ze'âmet olarak tahsis edilerek adı geçen köylerden yaklaşık yirmi bin akçe gelir elde etmekle bi'l-fiil tasarruflarına verildi.

Ayrıca Sultan Ahmed'ten geriye kalan sancak ve kalelerin taksimi Murad ile Muhammed Beylerin rızası istekleri dâhilinde bu sancakların paylaşımının yapıldığını belgede yer almaktadır. Şayet merkezi hükümete böyle bir müracaatı olmamış olsaydı Sultan Ahmed'in en büyük oğlu olan Murad Bey'e adı geçen yerlerin tamamı onun tasarrufuna verilerek tek elden bütün bölge yönetilmiş olurdu. Kardeşlerin talep ve istekleri üzerine Sultan Ahmed'ten geriye kalan mülk-i mevrusu üç kardeş arasında paylaşılarak merkezi hükümet tarafından beratları da yazılarak kedilerine gönderildi (COA, DFE RZN.d 14).

3.1. Kürt Emirlerinin Atamalara Müdahalesi

Kürt emirlerinin direkt atama yetkileri her ne kadar yok ise de Eyalet valilerin arzıyla genelde sancak atamaları yapılmaktadır. Bazen de Eyalet valileri direkt atama yaparak merkezi hükümeti bilgilendirirlerdi. Öyle ki; Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşa Hançuk Emiri Muhammed'e Ağcakale'yi diğer bir deyişle Genc Livasına bağlı Yeni Kale'yi verdiğiinden dolayı Kürt emirleri bu atamaya itiraz ederek gerekçeli kararını da merkezi hükümete bildirirler. İskender Bey'in atamasına itiraz eden Kürt Emirlerinden, "Hakkari Bey'i Zeynel Bey oğlu Zekerıyya Bey, Bitlis Hâkimi Şerefhan, Cizre Hâkimi Muhammed Bey, ve (حبر و) Hizo Hâkimi Muhammed ve Palu Hâkimi Süleyman Bey, Eğil Hâkimi Cafer Bey cenab-ı hak mertebelerini yüceltsin ayrıca eski Ruha sancağı Beyi olan Halid ve Çemişgezek sancağı Bey'i Kılınç ve Kulp sancağı Beyi Sultan Hüseyin ve Habur sancağı Beyi Derviş Muhammed Allah ömürlerini uzatsın merkezi hükümete mektup gönderip bundan önce Gence Hâkimi olan Sultan Ahmed Bey Gence Köprüsüyle ve Hançuk ve Meneşkurd ve Yeni Kale ve Zak adlı nahiyeleri köy ve mezra halkı ile "Beratı Hümayun" ile malikane olarak tasarrufuna verilmişti. Sultan Ahmed'in vefat etmesi sonucu boşalan Hançuk ve diğer yerlerin en büyük oğlu Murad'a verilmesi gerekirdi. Çünkü Murad Bey sancakların sevk ve idaresine kadir ve dirayetli olduğunu belirterek eski kanuna göre bu beyin hakkı iken Diyarbakır Beylerbeyi İskender paşa Hançuk kalesiyle birlikte Yenikaleyi Genc sancağından ayırarak küçük oğlu Muhammed'e vermiştir. Yeni Kale Genc sancağına daha yakın Hançuk Kalesi'nden çok uzak bir mevkidedir. Kürt emirlerinin bu talebi üzerine Yenikale Muhammed Bey'den alınarak Genc hâkimi Murad'a verilmiştir (COA, DFE RZ.d 86).

3.2. Kürt Emirlerine Hitap Şekli ve Elkabı

"Elkâb-ı Ümera der Diyarbekir" Başlığı altında Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir yazı gönderildiğinde nasıl hitap edileceğine dair Osmanlı Kanunnâmelerinde detaylı bilgiye yer verilmiştir. Örneğin, " Melik Halil Eyyubi, Pir Hüseyin Bey, Muhammed Beyi Sasuni ve Bitlis Beyi Şeref Bey'e" şu elkâb ile hitap edilirdi: "*Cenâb-ı emâret-me'âb eyâlet nisâb devlet istisâb se'âdet iktisâb meliki'l-hilâl meliki'l-hisâl el-mahfûfu bi-sınûfi letâyifi avâtifi'l-meliki'l-müte'âl dâmet me'âliyhü*" diyerek hitap cümlesi yazılır. Ondan sonra "*Hısn-ı Keyf Hâkimi Halil Eyyubi, Çemişgezek Hâkimi Pir Hüseyin Bey, Muhammed-i Sasûnî ve Bitlis Hâkimi Şeref Bey*" isimleri yazılarak sonuna da "*dâmet me'âleyehü*" cümlesine yer verilirdi. Tevki' yazılır alâmet lafızları yazılmazdı. Geriye kalan diğer Kürt Emirlerine ya'nî Mir Bedir Buhtî, Mir Seyyid Hâkim-i Soran, Hâkim-i İmadiye Hasan Bey ve diğer geri kalan 14 Kürt beylerine hem tevki' ve hem de alâmet yazılırdı. Fakat elkâbları yukarıda zikrettiğimiz şekilde aynı elkabla hitap edilerek resmi yazışmalar yapılırdı. (Kanunnâme, Esat Efendi No: 2362). Hükümet tarzında idare edilen Kürt sancakları Hâkimlerine "cenâb" yazılırdı. (Kavânin, E.E. 2271 s. 23b-24a)

3.3. Eyalet Sancakları

Bu sancaklar Eyalet-i Kürdistân veyahut Ümera-i Kürdistân başlığı altında yer almaktadırlar. Osmanlı Sancakları adı altında yer alan sancaklar için "Liva" kavramı kullanırken yukarıda zikrettiğimiz başlık adı altında ekseriyetle "Eyalet" kavramı kullanılmıştır. Kürt beylerinin idaresinde olan yerleri belirtmek için bölgesel "özerlik" ifade eden "Eyalet" terimi kullanılmıştır. Metin Kunt'a göre eyalet tabiri, 16. Yüzyıl boyunca özellikle Diyarbakır Beylerbeyliği bünyesinde teşkil edilen özerk durumlu Kürt

beyleri hâkimiyetinde bulunan bölgelerde bu tabir kullanılmıştır. Bu durumu göz önüne aldığımızda “eyalet” teriminin sancak veyahut vilayet terimlerinden daha fazla bölgesel otonomi ifade ettiğini kabul edebiliriz diye yazmıştır (Alanoğlu, 2017). Topkapı Sarayı Arşivinde ve Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan kayıtlarda ve ondan sonraki tarihlerde Eyalet kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca belgede yer alan kayıta Kürt Emirleri iki şekilde tasnif edilmişlerdir. Birincisi, Eyâlet-i Cezire, Eyâlet-i Bitlis, Eyâleti-i Hısn-ı Keyf, Eyâlet-i Soran, Eyâlet-i (Hakkari), Eyâlet-i İmadiye ve Eyalet-i Çemişgezek olmak üzere yedi Eyalet “Kürdistân ümerâ-i izamından oldukları için “alamet-i şerife i’timad edersiz” diye yazılmaz ve hitap olundukta “siz” diye hitap olunur. *“Bu yedi Kürt Beyleri Kürdistân’ın Ümerâ-i İzâmından olub bunlara yazılan ahkâm-ı şerîfenin âhirinde âlemet-i şerife i’timâd edersiz deyû yazılmaz ve hitâb olundukda siz deyû hitâb olunur ri’âyet oluna gelmişlerdir* (TSMA.d, 10057, 8a).

Eyalet ismiyle anılan diğer on bir sancak ise bu beylerden daha aşağı bir tabaka olup onların beylerine herhangi bir hükmi hümayun gönderildiğinde diğer sancaklara yazılan hitap ve elcamlar gibi yazılırdı. (Bkz. Tablo-2).

Kürt Emirlerine ait sancaklarda yapılan idari düzenlemeler değişik isimler adı altında kayıt altına alınmışlardır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde 1520 olarak tarihlenen belgede “Cemaat-i Kürdan” başlığı altında 28 sancak kayıt edilmiştir. Bazı mühimme ve tahvil defterlerinde “Vilayet-i Kürdistân”, “Ümera-i Kürdistân”, ve “Eyalet-i Kürdistân” ifadeleri yer almaktadır. Diyarbekir sancakları yazıldıktan sonra Eyalet-i Kürdistan adı altında birçok sancakların isimleri kayıt altına alınmıştır. (COA, K.K.d 262). Kürt beylerinin idaresine verilen sancaklar 1520’den itibaren yapılan teşkilat-ı mülkiyede ve Kürt beylerin idaresine verilen yerler için değişik tabirler kullanılmıştır. III. Murat döneminden itibaren Kürt sancakları için Hükümet ve Eyalet kavramları kullanıla gelmiştir. Ayrıca Zirki Kürt Emirlerinden Nasır Bey’in oğlu Muhammed’e Girdikan sancağı Kürdistân sancakları arasına dâhil ederek ebben an ceddin tasarrufuna vermiştir. III. Murad’ın tahta çıkmasıyla Cizre Hâkimi Bedir Bey’e 28 Receb 983/2 Kasım 1575 tarihinde gönderilen beratta: *Cizre Eyaleti ve Hükümeti’ne bağlı bi’l-cümle kılâ’ ve nevâhisi ve aşiret ve kurasıyla babam Sultan Süleyman ve dedem Selim Han zamanında berat ile verilip vergiden muaf tutulduklarından dolayı aynı muafiyet üzerine beratı yenilenerek tekrar gönderilmiştir.* (A.DVNSHADR.d. 1,s.328.)

XV1. Yüzyıl başından itibaren eyâlet kavramı “beylerbeylik/vilayet” karşılığında kullanılmaya başlandığından bu kavram zamanla terk edilmiştir. İlk defa 1608 tarihli Ayn Ali Risâlesi’nde yurtluk ve ocaklık ve hükümet sancak ayırımına gidilmiş ve her bir sancağın isimleri ve hukuki statüsü belirtilerek tevcihleri yazılmıştır. Tahvil defterlerinde yer alan sancak atamalarında ilk olarak 1632-1641 yılları arasında teşkilat-ı mülkiyede yeni düzenlemeye gidildiği yurtluk, ocaklık ve hükümet ayırımı yapılmıştır. (Turan Ş, 1963,201-227)

3.4. Kürt Emirlerin Nasb ve Azilleri

3.4.1. Bitlis Beylerinin Atanma ve Azli

Bitlis hâkimleri diğer Kürt Emirleri gibi yurtluk ve ocaklık şeklinde livalarında tasarruf ederlerdi. Diyarbekir Beylerbeyi Fil Yakub ve Ulama Paşa’nın Bitlis’i muhasara altına alması sonucu 1534’te Şerefhan öldürüldükten sonra kısa süreliğine oğlu Şemseddin Bitlis Emirliğini deruhte etmiş ise de Malatya’ya tayin edilince Bitlis’i terk ederek İran’a sığınmıştır. Böylece Bitlis Sancağı mülk-ü mevrus olmaktan çıkarılmıştır.

Bitlis yaklaşık 45 sene merkezi hükümet tarafından gönderilen yöneticiler tarafından yönetilmiştir. III. Murad'ın daveti üzerine daha önce ailesiyle birlikte İran'a sığınan Şerefnâme'nin yazarı Şerefhan Bitlis'e gelerek mülk-i mevrusları olan Bitlis'e 25 Ocak 1579'da yurtluk ocaklık ve malikâne olarak yeniden Bitlis'e emirliğine tayin edildi. Bitlis, Tanzimat'ın ilanına kadar yurtluk ve ocaklık şeklinde idare edilmiştir (Demir, 2008)

Bitlis Hükümeti ile ilgili 20 Temmuz 1783 tarihinde padişah tarafından sadır olan fermana: Bitlis hâkimlerinin tayini ile ilgi merkezi hükümette var olan kayıtlar incelendikte Van Eyaleti'ne bağlı Bitlis Hükümeti'nin tevcihi kimin emriyle yapılacağına dair herhangi bir kanun ve nizamata rastlanılmadığı, öteden beri Bitlis Kazası nâibinin arz ve talebi ve ahalinin vermiş olduğu mahzar ile bazen de merkezi hükümete gönderilen arzuhal ile yurtluk ve ocaklık şeklinde Bitlis hâkimlerinin tayinleri gerçekleşmiştir. Bazen de Van veyahut Kars muhafızlarının talimat ve tavsiyesi ile Bitlis hâkimlerinin atanmasının gerçekleştiği yapılan tahkikat sonucu anlaşılmıştır. Fakat şimdiye kadar Erzurum Valilerin arzıyla herhangi bir atamanın yapıldığına dair herhangi bir kaydın bulunmadığı merkezi hükümet tarafından ifade edilmiştir. (COA, A.NŞT. 16).

Sancak beylerinin atamasında halkın görüş ve temennileri nazara alınarak tasvip ettikleri şahıs sancak beyliğine getirilirdi. Diğer bir ifadeyle ehl-i hâl ve'l-akd tarafından seçim usulüyle tayini yapılırdı. Sancakta sakin ulema, süleha, ayan, eşraf, eimme, huteba, müstahfazan, gureba, zü'ema, erbâb-ı tımar ve aşiret ağaların göndermiş oldukları mahzar yani toplu dilekçe sonucu sancak beyleri tayinleri yapılırdı. (COA, C. DH 3220-1).

Bitlis hanlarından Muhammed Selim'in gönderdiği arzuhalde: Bendeniz birçok zamandan beri ebben an ceddin Bitlis Hükümeti'nin en kadîm idarecilerindenim. Uzun süreden beri Bitlis Livasında yaşayan halkın rızasını kazanmaya ve onların işlerini en kolay bir şekilde görmelerine her daim yardımcı oluyorum. Fakat Bitlis Hanlığını eline geçiren Burhan Han ise halka envai zulümü reva görmekte ve halka kin ve nefret besleyerek büyük baskılar kurmakta ve her türlü zulmü de çekinmeden işlemektedir. Bendeniz ihtiyar ve aynı zamanda ocağın emektarlarındanım Bürhan Han'ı görevden alarak yerine bendenizi tayin etmenizi arz ederim. Verilen bu dilekçeye istinaden Bitlis ahali ve ileri gelenleri yaklaşık elli imza ile 02.11.1172 tarihinde bir mahzar yazarak Sadaret'e şöyle bir şikayette bulunurlar: Bitlis vilayetimiz ocaklık şekliyle mutasarrıf olan Burhan Han kendi havasına tabi olup halka ve ümmet-i Muhammed'e envâ-i zulüm ve düşmanlığı reva görmekte yapmış olduğu zulmün de hadd ve hesabı olmadığını halkın durumu perişan olduğunu zulmüne takat ve tahammülümüzün kalmadığını Allah ve Resullullah için Bürhan Han'ı derhal görevden alarak her yönüyle müstahak ve her şekliyle ehl-i hakk ve insaf olan ve fukaraya merhamet eden ve her halinden hoşnut ve razı olduğumuz Muhammed Selim Han kullarını tekrar Bitlis hanlığına tayin edilmesi talebinde bulunmuşlar ve yapılan müracaat sonucu tayin yapılmıştır. (COA, C.DH. 24/1183-1-3).

3.4.2. Cizre Beylerinin Atanması

Ruus kalemî defterinde yer alan 24 C 984/12 Haziran 1586 tarihli kayıta: Kürdistan Eyaleti başlığı altında Eyalet-i Cezire Emirlerin hâkim tabiri kullanılmış ve zikredilen tarihte Bedir Bey'in Cizre'yi yönettiği onun vefat etmesi sonucu Cizre Eyaleti oğlu Muhammed'e verilerek beratının yazıldığı yer almaktadır. Cizre Hâkimi Muhammed'in 19 R 992/30 Nisan 1584'de vefat etmesiyle yerine akrabalarından Diyarbekir Beylerbeyi Ferhad Paşa tarafından Cizre beyliğine ataması yapmış ise de

yapılan itiraz sonucu sancağın asilzâdeler var iken akrabasına verilmeyeceği itirazı üzerine Cizre Eyaleti Han Abdal'ın oğlu Mir Muhammed'e 17 Şeval 992/22 Ekim 1584 tarihinde verilerek beratı yazılmıştır. (COA, K.K.d 262).

3.4.3. Cizre Hâkim Han Abdal'ın Azli

Diyarbakir Beylerbeyi Vezir Ahmed Paşa'ya 15 Za 1135/17 Ağustos 1723'de gönderilen hükümde: Diyarbakir Eyaletine bağlı bütün hükümet, liva mutasarrıflar ve aşiret halkıyla birlikte Tiflis seferine katılmak üzere hüküm gönderilmiştir. Cizre Hâkimi Abdal Han'a Tiflis seferine katılması için defalarca hükümlerin aslı ve suretleri gönderildiği halde sefere katılmamış ve gönderilen hükümlere cevap da vermemiştir. Abdal Han'ın merkezi hükümete karşı yapmış olduğu bu itaatsizlik diğer Kürt hükümet ve mutasarrıflarına sirayet etmemesi ve diğer beylere emsal teşkil etmemesi için Yurtluk, Ocaklık ve Hükümet statüsünde idare edilen Cizre'nin Hükümet olmaktan çıkarılıp diğer livalar gibi Diyarbakir valileri tarafından yönetilmesi ve Abdal Han'ında derhal bölgeden sürgün edilerek Cizre'den uzak yerlere sürgün edilmesi için hüküm gönderilir. Kürt sancakları dahilinde buluna Cizre sancağı merkezi idareye alınarak Diyarbakir Beylerbeyi tarafından zapt edilerek merkezi hükümet tarafından bir süreliğine idare edilmiştir (COA, A.DVNSMHM.d 131).

Sonuç itibariyle M.1157 yılında itibaren Kürdistan teriminin kullanıldığı Kürt sancakları diğer sancaklardan farklı olarak Osmanlı Devletine iltihak ettikten sonra karşılıklı antlaşma gereği daha önce mutasarrıf oldukları yerleri kendilerine verilerek Eyalet Hükümet, yurtluk, ocaklık ve malikâne şekliyle tasarruf yetkisi tamamen yerel Kürt beylerine terk edilmiştir.

Ek-Belgeler:

Belge-1 Kanuni Sultan Süleyman'ın Kürt Emirlerine Verdiği Ahidnâmedir (TSMa, E. 11696).

Çûn hazret-i atûfu müyesserü'l-âmâl ve cenâb-ı vahhâb-ı lâ-yezâl ve zü'l-Celâl Te'âlâ şe'nühü ve 'amma yerâhü ve ihsânehü tevâlî eltâf-ı bî-nihâyet ve tenâlî a'tâf-ı bî-gâyesinden ki "ve in te'uddu nî'metellâhi lâ-tüshûha" selâtîn-i şerî'at şî'âr ve adalet âyîn ve hâvâkîn-i diyânet disâr ve sadâket güzîn-i refâhiyet ahvâl-ı enâm ve istikâmet umûr-ı havâs ve avâm için kelâm-ı lâî intizâm es-Sultan zıllüllâhi fi arzihi müktezâsınca vefûr-ı atâyayı kâmile ve kemâl-i nü'emâ-i şâmilesine mahsûs kılûb hil'at-ı ikbâl ve devletlerini tırâr-ı se'âdet emtiyar-ı "Ferihi bima atahümüllâhü min fazlihi" ile mümtaz ve ser-efrâz eylemiştir. "Zalike fazlüllâhi yû'tihi men yeşâ'ü vallâhü zü'l-fadlî'l-azîm" husûsa şe'n-i mekârim nişânımı şeref-i hilâfeti "velekadistafeynahü fi'd-dünya" ile mükerrrem ve muhterem ve menâşîr-i ikbâl ferhünde fâlimi tuğrâyı meserret fezâyı "yü'tî mülkehü men yeşâ'u" ile mevki'i ve müfahham eyleyûb "ve yühyike rabbuke" se'âdetiyle cümle-i amâl-i se'âdet mâlımı muhassal? "ve yetümmü nî'metün aleyke" ihsânî ile kâffe-i mürâdâtımı mükemmel eylemiştir. "haza min fadli rabbi vallâhü latîfün bi-'ibâdihi vehüve'l-atûfû'r-ra'uf " lâ-cereme bu alâ'i vâlâ-i subhânî ve ni'amâ-i müntehâyı Rabbânî'nin edâ-i şükri için ki bâ-leşger tedümmü'n-ni'am ve bu ni'am hamile-i hamide ve eltâf-ı cedide cezîlenin ibkâ-i

merâsim-i siyâsî ecî için ki eş-şâkirü yestahiku'l-mezîd şîme-i kerîme-i şâhâne ve âdet-i bâ-se'âdet-i mülûkâneme lâbud ve lâzım ve vâcib ve mütahattım oldu ki "ahsin kema ahsenellahü ileyke" mucibince kâffe-i ümem ve âmme-i halk-ı âlem husûsan sūdde-i sa'âdet bahşımâ ihlâsla muhtas olan ümerâ-i kâmkar-ı se'âdet şiyem vefûr-ı re'âyât-ı mülûkânemden behremend ve ber-murâd olalar binâ'en ala hazâ muzafat-ı memalik-i mahrûsamdan olan vilayet-i Kürdistân beylerî ki cenâb-ı cennet mekân ve firdevs aşiyân merhûm mağfurun lehü babam Sultan Selim Han enârellahü bürhânehü devrinde asitân islâm aşiyanda şeref-i ihlâsla arz-ı ubudiyet ve ihtisâs edûb defe'âtla ta'ife-i kızılbaş küfür-fâş ile ceng u cidâl edûb envâ'ı yoldaşıklarda ve hizmetlerde bulunûb benim eyyâm-ı hümayun ve hengâm-ı hilâfet se'âdet makrunumda dâhi kezâlik din babında ve devlet se'âdet peyvend rûz-ı efzûnum hususlarında bezl-i maktûr ve sarf-ı mâ-hüve'l-meysûr edûb oranın saltanat ve cihânânî ve taht-ı hilâfet ve kişver sitâni cenâb-ı hilâfet nisâbım ile müsta'id olaladan berû ale'd-devâm hizmetde ve ubûdiyetde sarf-ı evkât ve bezl-i sa'ât edûb husûsan bu def'a iş'âr-ı şe'âyir-i dîn-i mübîn ve imzâyı şerâyî'-i Hazret-i Seyyidi'l-mürselîn için aleyhi's-salâtü ve's-selâm asâkir-i mansûre-i müslimin ve gâziyân-ı din zafer karîn ile acem diyarına sefer-i hümayun nusret makrûna niyyet ve azimet edûb kızılbaş-ı dalâlet ma'âş tayifesi ki hedm-i bünyân-ı dîn ve hetk-i perde-i şerâyî' seddi'l-evvelîn ve'l-aherin eyleyûb iş'ât-ı mezâhib-i dalle ve istibahat-ı umur-ı mahreme edûb ne'uzu billâhi Te'âlâ Şeyheyn-i kerimeyne ve Hazret-i Osman-ı zî'n-Nureyne rıdvanüllâhi te'âlâ aleyhim ecma'in, alâniyen sebb ve la'an edûb hazret-i hümmâm-ı enâm imâm-ı a'zam tâbe serâhü madca'ı nûr-ı matla'ları ile sayir evliyâ'ullah-ı kiramin mekâbiri hidâyet me'serlerini ihrâk-ı bi'n-nâr eyleyûb küfür ve irtidadları bi-hasabı'ş-şeri'ş-şerîf haddi tevatüre erişûb e'imme-i dîn ol-tâ'ife-i melâ'inin katılları mübah edigüne fetva verdikleri ecilden mahza din-i kavîmin icrâsı ve asar-ı şerâyî' sūrûr kayınatın salavatüllâhi aleyhi ves'selâma ihya ve imzası için sene erba'ine ve tis'a mi'e de (H.940) leşger-i cerrar zafer şî'âr ile cenâb-ı vezâret me'âb ila ahirihi kulûm ser-asker-i Sultan İbrahim Paşa edâmellahü te'âlâ iclâlehü ve zâde ikbâluhu-yı diyâr-ı şarka irsâl eylediğimde müşârun ileyh dahi zikr olunan Kürdistân Beyleri müşâveresiyle ve ittifaklarıyla vilayet-i Azerbaycan'a duhul edûb şâh-ı şeyâtin sîpâh-ı havf-ı şimşîr-i mübarezan-ı din-i penâhdan diyâr-ı Horasan'a girîzân oldukda Medine-i Tebriz'i ve sayir ol-cevânibe müte'allik olan kılâ' ve bukâ'ı feth ve teshîr eyleyûb hudud-ı memalik-i aduvv-ı merduddan nice memleketleri zabt edûb bu esnâda muma ileyhim Kürdistân Beyleri'nin envâ'ı vechle yoldaşıkları ve merdânelikleri ve din bâbında istikâmet ve metânetleri ve sūdde-i se'âdet bahşım tarafına ihlâsla hüsn-ı ihtisasları zuhur edûb sonra râyat-ı se'âdet ayat-ı hüsvânemle cenâb-ı celâlet me'âbım dahi medine-i Tebriz'e vusul bulub şâh-ı melâ'in penâhın üzerine hücum olundukda satvet-i kâhire-i hüsvânemden girîzan olub Irak-ı Acem'den medine-i Hemedan-ı zülâl rayât-ı Osmanî eyyamla müsta'id olub ol-câniyden darü's-selâm-ı Bağdad taraflarına

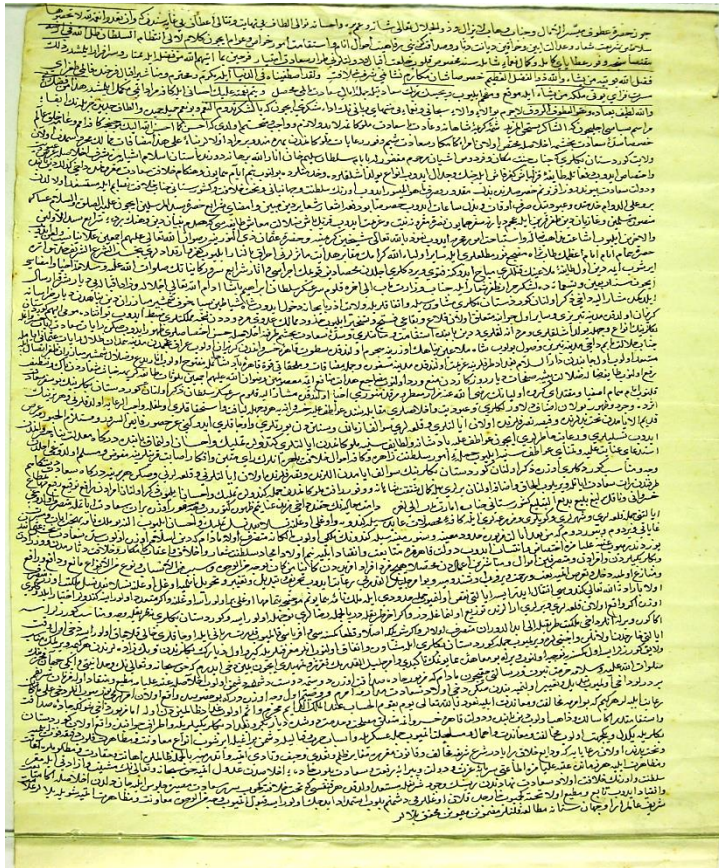
azimet olundukda medine-i mesfûre ve cümle muzâfât ve mülhakâtı kuvve-i kâhire-i padişahanemle meftûh olub asâr-ı bid'a ve dalâl şimşir-i mübarezân-ı zafer ittisâl ile ref' olunûb tayife-i dâlle dalâlet pîşe safahat diyâr-ı rûzigardan men' ve red olunub medâci'-i hidâyet menâfi' e'imme-i ma'sûmîn rıdvânüllahi aleyhim ecma'in be-levsât-ı ta'ife-i kerîhe habâset şî'ardan pâk ve tanzîf kılınûb imâm-ı hümâm-ı asfiya ve müktedâyı gürûh-ı evliyanın radiyellahü anhü mezâr-ı mu'attar ve merkad-ı münevver ihyâ olundukda müşarun ileyh kulûm-ı serasker sultan zikr olunan Kürdistân Beyleri'nin bu sefer-i sa'adet eserde vücûd ve zuhûr bulan asnaf-ı dilâverlikleri ve ubudiyet ve ihlasları mukabelesinde avâtıf-ı aliyye-i husravaneye her vechl liyâkat ve istihkakları olmağla vâcibûr-re'âya olduklarını ve her nerenin kadimûl-eyyamdan tahtı yedlerinde ve kabz-ı tasarruflarında olan eyâletleri ve kal'aları sevâlîf-i ezmânın ve sininden yurtları ve ocakları îdûgini İzz-ı huzur-ı faizî's-surûr ve müstelzimi'l-huburuma arz edûb tesliyeleri ve ri'âyet-i hatırları için avâtıf-ı aliyye-i padişâna ve letâyîf-i seniyye-i mülûkânemden eyâletleri kendülere temlik ve ihsân olunmak babında dergâh-ı ma'delet penâh-ı hüsrevânemden istid'âyı inayet-i aliyye ve temennayı avâtıf-ı seniyye eyleyûb hamale-i umur-ı saltanat-ı zâhire ve kaffe-i emval-ı hilafet-i bâhire onların re'yi metin ve efkâr-ı isâbet karinlerine müfavvaz ve müsellemler olduğu ecilden vech ve munâsib gördükleri üzere zikr olunan Kürdistân Beyleri'nin sevâlîf-i eyyâmdan ellerinde ve tasarruflarında olan eyâletlerini ve kal'alarını sonra herbirine dergâh-ı se'âdet destgâhım tarafında berât-ı se'âdet ayâtla verilûb ilhâk ve izâfe olunan yerleri bile kemâl-i şefkât-ı şahâne ve vefûr-ı re'fet-i mülûkânemden cümle kendilere temlik ve ihsan eyleyûb zikr olunan ümeradan râfi'i terfî-i refi'-i mühan-mütâ'ı husrevânî ve nâkil-i yarlıg-ı belîğ-i bedî'i't-tebliğ-i kişver-sitânî cenâb-ı emâret me'âb ila ahirihî dâmet me'âliyenin hakkında dahi mezîd-i inâyetim zuhûra getürûb vechi mesfûr üzere berât-ı se'âdet ayâtımla mutasarrıf olduğu eyâletini cümle kal'aları ve şehirleri ve köyleri ve mezra'aları ile kaffe-i mahsûlât-ı ayidesiyle kendûye ve oğlu oğluna neslen ba'de neslin temlik ve ihsân eyleyûb eline bu mülknâme-i behcet ayât ve meserret gâyeti verdim ve buyurdum ki:

Min ba'd eyâlet-i mezbûre hudud-ı mu'ayyene ve sinûr-ı mubeyyenesiyle kendinin mülkü olub mâlikâne mutasarrıf ola madamki din-i islâm üzere olub sūdde-i se'âdet bahş-ı Osmanîden yüz döndermeyûb atabe-i ulyâmıza ihtisâs ve intisâb edûb Devlet-i kâhiremize mutabaat ve inkiyad eyleye benim evlad-ı emcâd-ı saltanat şî'ar ve ahlâf ve a'kâb-ı kâmkâr ve hilâfet disâr müdün ve vüzeradan ve beylerbeylerinden ve ümeradan ve mütesarrifin-i emvâl ve mubâşirin-i a'mâlden muhassalan hiçbir ferd-i efrad-ı âferidden kayinen men kâne bi-vechin mine'l-vücûh ve sebebün mine'l-esbâb ve nevû'n-mine'l-enva' mani ve dafi' ve rafi'

ve münâzî' olmaya dahl ve ta'arruz etmeye na't? ve rahmet verûb üşendirmeye ve bu emr-i celilü'l-kadrimi ri'âyet edub tahrir ve tebdil ve tağyir ve

tahvil eylemeye oğlu oğluna neslen ba'bde neslin mülkiyet üzere mutasarrıf ola bi-irâdetillahi te'âlâ kendisi intikal eder ise eyaleti nakz olunmayub cümle hududu ile mülknâme-i hümayunum mucibince bi-tamamiha oğlu bir olursa oğluna ve eğer müte'addid olursa kendüler ihtiyar eyledikleri üzere eğer vâki' olana kal'aları ve yerleri aralarında tevzi' olunmağladır ve eğer ahar tarikledir bi'l-cümle rızaları nevecchla olur ise ve Kürdistân beyleri ne tarikle veçhi münasib görürler ise ona göre verile anlar dahi mülkiyet tarikiyle ila ebedi'd-deveran mutasarrıf olalar ve eğer şöyleki asla ve kat'a kimesnesi ve akrabası kalmayûb Kudret-i Rabbani ile ocakları hâlî kalacak olursa dahi ol-vakit eyaleti hâriçten olanlara ve ecnebilere verilmeyûb cümle Kürdistân beyleri ile müşavere ve ittifak olunub onlar ma'rifetleriyle geri ol-diyarın beylerinden ve beyzâdelerinden her kime verilmek münâsib ve layık görürler ise ol-kimesneye tevcih olunub verile bu mu'ahede-i hümayunumun te'kidi ve emr-i celilü'l-kadrimin takrir ve temhidi için yemin dahi ederim ki hakk subhanehü ve te'âlânın vahdaniyeti ve iki cihan-ı fahrinin salavatüllahi aleyhi ve selâma hürmet-i nübûvvet ve risâleti hakkı içün madamki mezbur hâd-ı sadakat üzere dostuma dost ve düşmanıma düşman olub ihlasla atabe-i ulyama mutî' ve münkad ola ferman-ı şerifime ri'ayet eyleyeler her kim ki bu emrime muhalefet ve mu'anedet eyleye ne'uzu billahi te'âlâ yevme yekumü'l-hesâb inde'l-meliki'l-da'im mücrib ve âsim olub gaddad-ı zalimden ola amma mezbur dahi şöyleki cadde-i sadakat ve istikâmetden ana sâlik ve zâhib olub din babında ve devlet-i kâhire-i husrevâneme müte'allik maslahat ve hizmet düşde Diyarbekir ve Bağdad beylerbeyleriyle etraf-ı cevânibde vâki' olan Kürdistân beyleriyle yekdil ve yek-cihet olub muhalefet ve mu'anedet ve ihmâl ve müsâhelet etmeyûb cümle askerleriyle ve esbab-ı harb kabailiyle düşman yarağıyle erişûb enva'ı mu'avenet ve müzaheret kılûb dakika fevt eylemeye ve tahtı yedinde olan re'âyaya ki vedâyi' hilâf-ı berâya der-şer'i şerîfe muhalif ve kanûn-ı mukarrere mügayir zulüm ve te'addi ve hayf ve te'eddî etmeye ve etdirmeye bi'l-cümle zâlimlere ihânet ve hakâret ve mazlumlara i'ânet ve müzaheret eyleye her zamanda atabe-i ulyâmıza itâ'ati sermâye-i izzet ve devlet ve pirâye-i rıf'at ve se'âdet bilûb cadde-i ihlâsdan udûl etmeye Hakk Subhanehü ve Te'âlâ'nın meşiyet ve irâdeti ile makarrı saltanat ve örnek hilâfet-i evlâdı se'âdet nihâdından birisinin vücûd-ı şerefle müsta'id oldukda her hangisi ki taht-ı hilafete geçûb serîr-i se'âdet masire cülûs eyleye can-ı dilden ihlâsla ana mutaba'at ve inkiyad edûb tabi' ve müttî' ola tahta geçmeyûb hâriçte kalan oğullar mı? Düşmanım bilûb istimdad edecek olursa kabul etmeyûb vech-i mine'l-vücûh mu'avenet ve müzaheret etmeye şöyle bileler alamet-i şerifeme âlem ara ve cihan sitâne mütalaa kılınlar mazmunun meymununu muhakkak bileler.

Belge-1 Kanuni Sultan Süleyman'ın Kürt Emirlerine Verdiği Ahidnâme Belgesi. (TSMA, E. 11696)

Tablo-1 1520'ye Tarihlenen Vilayet-i Diyarbekir (TSMA.d, 9772, v.4a-5a)

Vilâyet-i Diyarbekir

LİVALAR	MUTASARIFLAR	HASILAT (GELİRLER)
Liva-i Kara Hamid	Beylerbeyi Muhammed tasarrufunda	
Livâ-i Kemah	Karabahti oğlu Ahmed Tasarrufunda	400.000 Akçe
Livâ-i Harput	Çavuş Ahmed Bey tasarrufunda	400.000 Akçe
Liva-i Ruha	Balta oğlu Piri Bey tasarrufunda	400.000 Akçe
Liva-i Arapgir	İskender Bey veled-i Yularkaysdi tasarrufunda	300.000 Akçe
Liva-i Ergani	Yiğid Ahmed Bey tasarrufunda	(Diyarbekirli)
Liva-i İspir	Mahlül	
Liva-i Kiğı	Diyarbekir Beylerbeyisi Muhammed Bey zikir olan sancağı	
Liva-i Bayburd	Mahlul	

Cemâ'at-ı Kürdân

Liva isimleri	Mutasarrıfları
Liva-i Çevmişgezek	Hüseyin Bey tasarrufunda
Liva-i Hizo	Muhammed Bey tasarrufunda
Liva-i Atak	Ahmed Bey tasarrufunda
Liva-i Palu	Cemşid Bey tasarrufunda
Liva-i Süleymaniyan (Silvan)	Şah Veled Bey-i Süleymani tasarrufunda
Liva-i Birecik	Tur Ali Bey-i Orçûlî tasarrufunda
Liva-i Eğil	Kasım Bey tasarrufunda
Liva-i Çermuk	Şah Ali tasarrufunda
Liva-i Hısn-ı Keyf	Melik Halil tasarrufunda
Liva-i Cere Pir	Kaya Bey tasarrufunda
Liva-i Çapakçur	Sultan Ahmed tasarrufunda
Liva-i Fusûl	Hacı Bey tasarrufunda
Liva-i Millun	Şah Bey tasarrufunda
Liva-i Bedlis	Şeref Bey tasarrufunda
Liva-i Sasun	Muhammed Bey tasarrufunda
Liva-i Cezire	Mir Bedreddin tasarrufunda
Liva-ı Hizan	Davud Bey tasarrufunda
Liva-i Siverek	Mir Muzaffer oğlu tasarrufunda
Liva-i Berdih	Şah Ali Bey tasarrufunda
Liva-i Hitân	Bekir Bey-i Buhtî tasarrufunda
Liva-i Zerîkî	Muhammed Bey tasarrufunda
Liva-i Musul	Seydi Ahmed Bey Buhtî
Liva-i Çüngüş	Halil Bey tasarrufunda
Liva-i Puşâdi	Saruhan Bay tasarrufunda
Liva-i Haçûk	Sultan Ahmed Bey-i Haçûkî tasarrufunda
Liva-i Sıcar	Feyyaz Bey tasarrufunda
Liva-i Aşiret-i Ulus	Yadigar Bey tasarrufunda
Liva-i Genc	İsfahan Bey tasarrufunda

Tablo-2 1526 Eyâletler

Tafsîl-i Ümerâ-i Kürdîstân

EYÂLET/SANCAK İSİMLERİ	MUTASARRIFLARIN İSİMLERİ
Eyâlet-i Cezire	Benâm-ı Mîr Bedr-i Buhtî
Eyâlet-i Bitlis	Benâm-ı Şeref Bey
Eyâleti-i Hısn-ı Keyf	Haliyen kal'asını Diyarbekir Beylerbeyisi zabt edüb
Eyâlet-i Soran	Benâm-ı Mir Seyyid
Eyâlet-i (Hakkari)	Mir Zâhid veled-i İzzeddin Şîr
Eyâlet-i İmadiye	Benâm-ı Mir Hasan

Eyalet-i Çemişgezek

Benâm-ı Mir Hüseyin Bey

Bu yedi Kürt Beyleri Kürdistân'ın Ümerâ-i İzâmından olub bunlara yazılan ahkâm-ı şerîfenin

Bunlardan Aşağı olan beyler bunlardır ki hükm-i hümâyun sâyir sancak beyleri gibi yazılır (TSMA.d, 10057, Vrk, 7b- 8a-.b).

Eyâlet-i Hizan	Davud Bey-i Hizânî
Eyâlet-i Sason	Benâm-ı Muhammed Bey'i Sasonî
Eyâlet-i Palu	Benâm-ı Cemşid Bey
Eyâlet-i Çapakçur	Benâm-ı Sultan Ahmed Bey
Eyâlet-i Eğil	Benâm-ı Murad Bey
Eyâlet-i Sencâr	Benâm-ı Seydi Ahmed
Eyâlet-i Atak	Ahmed Bey'i Atâkî
Eyâlet-i Çermük	Şah Ali Bey
Eyâlet-i Hizzo	Benâm-ı Mir Muhammed Bey
Eyâlet-i Zırrîki	Benâm-ı Şah Kuli Bey veled-i Muhammed Bey'i Zırrîkî
Liva-i Siverek	Benâm-ı Şefkat Bey

Tablo-3 Eyalet-i Diyabekir (Kavânin, E.E. 2271 s. 23b-24a)

Ondokuz sancaktır ve beş hükümetdir zikr olunan on dokuz sancağın on biri Osmanlı sancağıdır sâyir memâlikde olduğu gibi sekizi eğer o beylerdir hîn-i fetihde gerçi sancak tarikiyle verilmiştir. Ve sancak i'tibâr olunur lakin yurdruk ve ocaklık üzere olub azl ve nasb kabul etmezler. Fevt oldukdan sonra oğullarına verilir hârice verilmez lakin sayir sancaklar gibi ebvâb-ı mahsûlâtı tahrîr olunur. Ve defter olunub onda ze'âmet ve tımar vardır. Sefer-i hümâyun vâkî' oldukda zü'ama ve erbâb-ı tımarı ve alay beğisi ile sancak beği olan sayir sancak beyleri gibi beylerbeyisi ile konûb göçûb sefer hizmetini edâ ederler. Fermân olunan hizmete gelmezler ise sancağı oğluna ve akrabasına verilir.

Amma hükümetleri tahrîr olunmuşdur. Ve içinde ze'âmet ve tımar yokdur hâkimleri mülküyyet üzere zabt ve tasarruf ederler. Mefrûzü'l-kâlem ve maktû'l-kadem olub ebvâb-ı mahsûlâtı her ne ise hâkimleri mutasarrıfıdır.

Osmanlı Sancakları Bunlardır Zikr Olunur Ve's-Selâm

Harput	Ergani	Siverek	Nusaybin
Hasankeyf	Çemişgezek	Si'ird	Mefarkîn
Akçekale	Habur	Sincar	

Yurtluk ve Ocaklık tarikiyle tasarruf olunan sancak eğer bunlardır ki zikr olunur.

Sağman	Kulb	Mihrânî	tercil
Atak	Pertek	Çapakçur	Çermik

Mefrûzü'l-Kalem ve maktû'ü'l-kadem olan hükümetlerdir ki onlara cenâb yazılır.

Hükûme-i Cizre	Hükûmet-i Eğil	Hükûmet-i Genc	Hükûmet-i Palu
Hükûmet-i Hazzo			

Kaynakça:

- Alanoğlu, M. (2017). *Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti, (Doktora Tezi)s.106*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, s.28
- Bois, T., & Minorsky, V. F. (2004-42). *Kürtler ve Kürdistân*. İstanbul: Doz Yayınları.
- COA. (A.DVNSMHM.d 131). Hüküm 565.
- COA. (A.NŞT. 16). s. 184-1.
- COA. (C. DH 3220-1).
- COA. (C.DH. 24/1183-1-3).
- COA. (tarih yok). DFE RZ.d 86. 1196-1197.
- COA. (tarih yok). DFE RZN.d 14. 791.
- COA. (K.K.d 262). s. 134.
- COA. (K.K.d 262). s. 134.
- Çelebi, M. K. (1732). *Cihannuma*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Demir, A. (2008). 16. Yüzyılda Safevî ve Osmanlı Hâkimiyetinde Arşiv Belgeleri Işığında Betlis Beyleri. *Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bilidirileri* (s. 267-270). Bitlis: Beyan Yayınları.
- Efendi, B. V. (1520). *Kanunnâme-i Sultan Süleyman* (Cilt 1). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Efendi, E. (1526). *Kanunnâme-i Osmani*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi.
- Fazlullah. (2013). *Cami'ü't-Tevârih*. (İ. Aka, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurum.
- Hakan, S. (2011). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürdler ve Kürd Direnişleri* (2011 b.). İstanbul: Doz Yayınları.
- Havkal, i.-i. (1998). *Kitâb-ı Sûretü'l-Arz*. Beyrut: Mektebü'l-Hayat.
- İbn-i Bibi. (1952). *Tevârih-i Âl-i Selcûk* (Cilt 3). (F. N. Uzluk, Çev.) Ankara: Örnek Matbaası.
- Kanunnâme. (tarih yok). E.E. 2362. 72.
- Kavânin. (E.E. 2271 s. 23b-24a). Risale-i Kavânin-i Âl-i Osman.
- Lugal, N., & Sümer, F. (1993). *Akkoyunlular Tarihi* (Cilt 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustevfi, H. (1915). *Nüzhetu'l-Kulub*. Londra: Nşr. G. Le Strange.
- Müstevfi, T.-i. (1340). Tahran: Hamdullah Mustavfi Kazvini.
- Nikitin, B. (2013). *Kürdler*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Nizameddin. (1987). *Zafernâme* (2 b.). (N. Lugal, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Olcaytu, T.-i. (1391). *Ebü'l-Kasım Abdullah bin Muhammed el-Kâşânî*. Tahran: Tarih-i Olcaytu.

- Sadettin, H. (1520). *Yavuz Sultan Selim'in Edirne'den İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği ferman* (Cilt 2). İstanbul: Tacu't-Tevarih.
- Sami, Ş. (1314). *Kamusü'l-Âlam* (Cilt 5). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Sâmi, Ş. (1890). *Kamusü'l-A'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şeşen, R. (1999). İbn Havkal Hayatı ve Eserleri. *TDV DIA DMBİ*, 3, 381-384.
- Şeşen, R. (1999). *Reşîdüddin Fazlullâh Hemedani* (Cilt 7). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- TDV. (1999). Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed bin Nasr el-Müstevfi el Kazvini Hayatı ve Eserleri. A. Özeydin içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 454-455). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Tihrani, E. (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- TSMA. (1514). Selimnâme. *Revan köşkü, No: 1540, Varak 1b*. İstanbul.
- TSMA. (1514). Selimnâme. *Revan köşkü, No: 1540, Varak 20a*. İstanbul.
- TSMA. (1538). E. 11696. 1.
- TSMA.d. (10057). 8a.
- TSMA.d. (tarih yok). 10057, Vrk, 7b- 8a-.b.
- TSMA.d. (1520). 9772, v.4a-5a.
- TSMA-E-5858, G. V. (2016). İdris-i Bitlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 151-152.
- Ülke, C. (2013). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürdistân Eyaleti ve Kürdistân Eyaleti'nin kuruluşu. *Kürtler* (s. 153-157). Bingöl: Bingöl Üniversitesi.
- VGM.d. (tarih yok). VGM.d 3013-44. 54-56.
- YEE. (36/76). Yıldız Esas Evrakı. İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Yezdi, Ş. A. (1999). *Zafernâme* (Cilt 9). (K. Dilek, Çev.) İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Yıldız, A. (1994). Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum. *135/313 Nolu Şer'îye Siciline Göre (1135/1722-1213/1798) Yıllarında Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmazçelik, İ. (2000). Osmanlı Hâkimiyeti Sürecinde Diyarbakır Eyaleti Valileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 237-242.
- Yinanç, M. H. (2014). İbn Bîbî'nin Hayatı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 339-342.
- Devlet Salnâmesi 1271, s. 89; Devlet Salnâmesi, 1274,s.113-114.
- Said Paşa, s. 132-133; Abdülgani Bulduk, *Muhtasar Cezire Tarihi*, Yazma eser, Diyarbakır Ümit Gazetesi Arşivi, (tahmini tarih, 1916) s.172-173.Bkz: Akkoyunlular tarafından tayin edilen Kasım Bey Hicri 911 de vefat edince Şah'dan kaçmış olan Akkoyunlu Sultanı Murad, Emir Bey'i Diyarbakır Valiliği'ne tayin etmiş ve Şah İsmal Hicri 913 tarihinde Diyarbakır üzerine yürüdüğünde şehri savaştan teslim etmiştir (Said Paşa , s.132-133).
- COA. Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Hadariye Defteri (A.DVNSHADR.d. No: 1,s.328.)

Turan, Ş. XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı, Atatürk Üniversitesi 1961Yılığ, Ankara 1963, s. 201-227; Bkz. A.NŞT. d 16,s.124-127.
COA. Yıldız Esas Evrakı (YEE 36/67)
COA. Hattı Hümayun (Hat 1426-58418)
Kaşgarî Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed, Divan-ı Lugat-ı Türk, Millet Yazma Eser Ktp, Ali Emiri, No: 4189, , (M.1073) , s,27
Tansel Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: M.E.B., 1969, s. 77).

THE TERM KURDISTAN AND THE ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF THE KURDISH SANJAKS IN THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Abstrcat:

Historically, the terms "Kurdistan" or "Ardü'l-Ekrad" appear in medieval sources as a geographical area where the Kurds were calm. These concepts were used even in the Seljuk, Ilkhanate, Mongolian, Akkoyunlu, Safavid and Ottoman periods. Following the Çaldıran campaign, after Diyarbakir was taken from the Safavids in 1515, Diyarbakir became the center of the "Kurdistan Province". Many sanjaks were attached to this center under the title of Cema'at-ı Kurdan Ümera-i Kurdistan. Some of the autonomy that was not given to the Ottoman sanjaks was granted to the Kurdish sanjaks, and many privileges were provided with the status of "State", "Government", dormitory and hearth. Sanjak chiefs were honored with the title of "Emirü'l-Ümera" and "Judge".

Keywords: *Kurd, Kurdistan, Eyalet, Hükümet, yurtluk ve ocaklık.*

TERMA KURDISTANÊ Û AVAHIYA RÊVEBERÎYA SANCAKÊN KURD DI SEDSALÊN 16. Û 17.

Berhevkirinî:

Di dîrokê de têgîna "Kurdistan" an "Ardü'l-Ekrad" di çavkaniyên serdema navîn de wek herêmeke erdnîgarî ya ku kurd lê aram bûn xuya dikin. Ev têgîn di serdema Selçûkî, Îlxanî, Mongolî, Akkoyunlu, Safewî û Osmaniyan de jî hatine bikaranîn. Piştî kampanyaya Çaldıranê, piştî ku Diyarbakir di sala 1515an de ji destê Safewiyan hat standin, Diyarbakir bû navenda "Wîlayeta Kurdistanê". Gelek sancaq bi navê Cema'at-ı Kurdan Ümera-i Kurdistan bi vê navendê ve hatin girêdan. Beşek ji otonomiya ku ji sancaqên Osmanî re nehatibû dayîn, ji sancaqên kurdan re hat dayîn û gelek îmtîyaz bi statûya "Dewlet", "Hukûmetê", wargeh û ocax hatin dayîn. Serleşkerên Sancaqan bi navê "Emirü'l-Ümera" û "Dadger" hatin xelatkirin.

Peyvên Sereke: *Kurd, Kurdistan, Eyalet, Hükümet, yurtluk ve ocaklık*